महाराष्ट्र टाईम्स - ३० जून १९८८.

'घर-घर' हसरे तितकेच भावार्त चलत्-नाट्य

चॅर्ली चॅपलीनचा, किंवा लॉरेल हार्डीचा किंवा मार्क्स ब्रदर्सचा चित्रपट घ्या. त्यातले त्यांचे पडणे, त्यांचे धडपडणे, त्यांच्या हसण्या-हसवण्याच्या जागा, त्यांची विरामस्थाने, त्यांची द्रुत गती आणि लय गतीतूनही साधलेले तुफान हास्य हे सारे चित्रपटातच शक्य होईल असे वाटत होते ना? पण ते सारे रंगमंचावर प्रत्यक्षात करून दाखवले आहे 'घर-घर' या नव्या नाटकाच्या लेखक-दिग्दर्शकाने आणि — त्यातील चैतन्याने मुसमुसलेल्या चार तरुण

नाटक प्रथमार्धात औत्सुक्य आणि हास्य यांचे फटाके वाजवीत अखेरीस मायेची रोषणाई करून प्रेक्षकांच्या मनात घर करून राहते. एका वेगळ्या नाट्यानुभवाची वास्तू प्रेक्षकांच्या हृदयात घट्ट उभी करते.

एक डोळा ओला

निवाऱ्यासाठी एक योजना प्रत्यक्षात आणणाऱ्या अन्या, मन्या, बन्या आणि जन्या या व्यक्तिरेखा पहिल्या प्रसंगातच — स्पष्ट होतात. त्यातला एकजण घाबरट आहे. सारखे 'आपण जाऊया' म्हणणारा

तणावापासून प्रेक्षकांना मोकळे करतात. एक गंमत बघायला आवश्यक असलेली मनोभूमिका प्रस्थापित करतात.

घरातले जोडपे वृद्ध आहे. इतकेच नव्हे, तर ते दोघे अंधही आहेत. त्यांची असहायता आणि अपंगत्व कारुण्याच्या एका भावनिक धाग्याने या गमतीला लपेटून टाकते आणि त्यामुळे केवळ 'गमतीसाठी केलेली गंमत' असे या — नाटकाचे स्वरूप न राहता ते कुठेतरी प्रेक्षकांच्या अंतःकरणाला भिडते. एक

मन्या झालेला विजय पाटकरचा आंगिक अभिनय आणि त्याच वेळी बन्याचा सारवासारवी करणारा शाब्दिक अभिनय यांचे मेतकूट अगदी व्यवस्थित जमले आहे. मगाळ्या हालचाली या गतिमान तर आहेतच, पण त्यांना थयथयाट उत्स्फूर्ततेचा मुलामा आहे. त्यामुळे या अॅक्शन्स बसवलेल्या असूनही त्या हट्टा-तटाने तयार केलेल्या किंवा यांत्रिक वाटत — नाहीत. संपूर्ण प्रयोगालाच त्यामुळे स्वाभाविकतेचा स्पर्श लाभला आहे.

ख्यातनाम नसलेल्या नटांनी.

या नाटकाचे लेखक हर्ष शिवशरण यांचे हे पहिलेच संपूर्ण नाटक. रूढ अर्थाने संवाद कागदावर लिहिणारा तो नाटककार म्हणून ते या नाटकाशी संबंधित असले तरी त्यांची ही संवाद भाषा केवळ लिहिल्या अक्षरांचीच नाही, तर ती चटपटीत हावभावांची, क्रियांची आणि प्रतिक्रियांचीही आहे. थोडक्यात त्यांच्या लेखणीतच प्रयोगाची शाई आहे. रंगमंचाच्या कागदावर नटांना घेऊन त्यांनी प्रयोगाची अक्षरे हलवली आहेत, फिरवली आहेत, धावडवली आहेत, नाचवली आहेत आणि तुफान हसवणुकीचा आविष्कार निर्माण केला आहे.

दिग्दर्शकाचे नाटक

नाटककार आणि दिग्दर्शक एकच व्यक्ती असण्याचे हे पहिलेच उदाहरण नाही. पण तसा अन्य नाटकात लेखक असलेला दिग्दर्शक आपल्या संवादातला आशय आणि त्यात सामावलेले नाट्य **अचूकपणे कसे प्रकट होईल याकडेच आपले लक्ष केंद्रित करतो, तर या दिग्दर्शकाचे वैशिष्ट्य हे की नटांच्या हालचाली म्हणजे** त्यांची शरीरभाषा हाच त्यांचा आशय आणि नाट्य आहे. संवादातच दिग्दर्शन आहे आणि दिग्दर्शनातच संवाद आहेत आणि दोन संवादातल्या किंवा क्रिया-प्रतिक्रियांमधल्या मोकळ्या जागा म्हणजे नाट्यपरिपोषक अशी विश्रामधामे आहेत. अशा प्रकारचे द्रुत किंवा चपळ नाट्य सतीश पुळेकर यांच्या काही एकांकिका वगळता यापूर्वी तरी कधी रंगमंचावर आलेले मी पाहिलेले नाही.

वेगळा नाट्यानुभव

तशी या नाटकाची कथा फार नवीन आहे अशातला प्रकार नाही. 'वुई आर नो एन्जल्स' किंवा 'आम्ही जातो अमुच्या गावा' या चित्रपटांतून अथवा 'अमृत झाले जहराचे' या नाटकातून ती यापूर्वीच प्रकट झालेली आहे. येथे नावीन्य आहे सादरीकरणाचे. चौघेजण एका अपरिचित घरात काही एका अलेख्य हेतूने शिरतात आणि त्यांचा हेतू असफल होतो. एवढेच नव्हे, तर घर वाचवायला शिरलेले घुसखोर त्या घराचेच आणि घरातलेच होतात. आक्रमणातले शौर्य, भीती आणि शरणागतीतला आनंद व माया अशा दोन पातळ्यांवरचे हे

'घर-घर' नाटकातील एका प्रसंगात (वरची प्रतिमा) नंदू माधव (जन्या), जयंत वाडकर (बन्या), तुषार दळवी (अन्या), विजय पाटकर (मन्या), मध्यभागी-मंगला संकपाळ (आई) व जयंत सावरकर (आप्पा)

आहे. दुसऱ्याला चित्रपटाचे वेड आहे. प्रत्येक घटना तो कॅमेऱ्याच्या अंगलमधूनच पाहतो. तिसरा गावाकडचा आहे. त्याला शहाणपणाला आपल्या गावच्या आईची आणि तिने सांगितलेल्या पाप-पुण्याच्या गोष्टींची आठवण होतेय. म्होरक्या आपल्या धंद्याशी एकनिष्ठ आहे. पण त्यानेही, 'या घरातल्या कुणा माणसाला कसला अपाय करायचा नाही' अशी प्रत्येकाला ताकीद दिलेली आहे. घुसखोरांची निरागसता, त्यांचा भाबडेपणा, त्यांचे पापभीरुत्व हे सगळे प्रथमदर्शनीच स्पष्ट झाल्यामुळे ही मुले आपल्या पहिल्या पावलातच प्रेक्षकांची सहानुभूती मिळवतात आणि रहस्य वा खून नाटकाच्या गंभीर

डोळा हसरा आणि दुसरा ओला अशी स्थिती होते. दिग्दर्शक-लेखकाने या आंधळेपणाचा वा म्हातारपणाचा कुठे फाजील फायदा उठवलेला नाही. अति वा भडक नाट्याच्या मोहाला बळी पडणारी ही वस्तुस्थिती त्याने अत्यंत शिताफीने टाळली आहे आणि परिणामाला आवश्यक तेवढेच नाट्य नेमकेपणाने या व्यक्तिरेखा-मधून उमटवले आहे.

स्वाभाविकतेचा स्पर्श

अंध जोडप्याने मन्याला आपला पुतण्या 'प्रशांत' समजणं आणि त्या तथाकथित पुतण्याने बन्याच्या मुखातून बोलणे ही 'डबल धमाल' वाली घटना या प्रयोगात तुफान हशा मिळवते. या प्रसंगात

अंजारची मुलगी काही दोन्हाचा [illegible] [illegible] जिवाशी खेळणा [illegible] हिम्मा. मन्याच्या प्रत्येक 'उठाबशी' बरोबर [illegible] होणाऱ्या आप्पांच्या काठीचा विनोदासाठी केलेला वापर, नटाच्या प्रसंगात बन्याने दिलेली जांभई, पाघळून म्हणून हातकमाल अंगावरून घेणे अशा अनेक सुरेख-अप्रुकल्पनांनी हा प्रयोग सतत प्रेक्षकांना हसवत ठेवतो. दिग्दर्शकाच्या या पुरुषा पाहत असताना त्या पुरुषा यापुढे नवीन इतक्या सहजतेने आविष्कारित झाल्यामुळेच ते दिग्दर्शनीय कसब म्हणून आहे. या प्रयोगात प्रकाशयोजना [illegible] गोड पक्षी उल्लेखनीय आहेतच, पण स्वप्नदृश्याचा धक्का हा खास दाद द्यावा

असाच आहे.

'डोळा मारू' कल्पक नेपथ्य

प्रयोगाच्या 'डोळा मारू' नेपथ्याने तर प्रयोगाच्या रंगतीत अधिकच भर टाकली आहे. दिवाणखान्याचा दरवाजा मारून लागेल तेव्हाच प्रकटतो आणि आपले काम करून एकूण घटनेला डोळा मारून पुन्हा लुप्त होतो. सगळ्याच नेपथ्याची गंमत सांगून मी औत्सुक्यभंग करीत नाही, पण एकूण प्रयोगाला या नेपथ्याने धावडवले आहे. एक व्यक्तिरेखा म्हणूनच नाटकात सामावलेल्या या नेपथ्याचे उभा-रणीदार रघुवीर तळाशिलकर आहेत. एवढे सांगितले म्हणजे पुरे. त्यांच्या कल्पकतेला दाद द्यावी तेवढी थोडीच. (आंधळ्यांचा फ्रंट दाखवणाऱ्या नेपथ्यात त्यांनी [illegible] लिपीचा वापर केला आहे. घर दृष्टिहीनांचे आहे हे जाणून नेपथ्यात कोपऱ्याऐवजी कमानींचा समावेश केला आहे)

व्यक्तिरेखा व अभिनय

वृद्ध अंध जोडप्याच्या व्यक्तिरेखा जयंत सावरकर व मंगला संकपाळ यांनी कुठेही भावविवश न होता मोठ्या संयमाने रंगवल्या आहेत. त्यांचे पहिले दर्शन काळ्या चष्म्यात घडल्यामुळे अंधत्व तर दृढ होतेच, पण त्याच्याबरोबर अंध-ळ्यांच्या डोळ्यांच्या उघडझापीच्या साक्षीबद्ध जीवननाही फाटा मिळतो. आपल्या अंधत्वावर त्यांनी मिळवलेला विजय पाहताना प्रथमार्धातल्या सहानु-भूतीचे रूपांतर आनंदमयी दिलाशात होते आणि प्रेक्षक सुखावतो.

आडमाप शरीर असूनही जयंत वाड-कर याने साकारलेल्या बन्याला [illegible] आहेच, पण त्याहूनही त्याने प्रकट केलेली सामग्री नटाच्या अधिक भिडणारी आहे. चित्रपटाचे वेड असलेला अन्या (तुषार दळवी) हा **अत्यंत मजेदार** **हवा.** आपल्या विशिष्ट आवाजाने आणि ग्रामीण बोलीने जन्याचे (नंदू माधव) हसे चौपदरी पसरून ठेवले आहेत. या चौकडीत छोट्या भूमिका रायेने आपल्या सिगारेटने व [illegible] धमाल केली आहे. मूक सिगारेटवान उत्सुक अस-लेल्या शेजारच्या मुलाच्या भूमिकेत वैभवी चंडेकर (सोनाली) वावरत्या आहेत. आजही काही प्रयोगांनंतर या बंडाची नेमकी नस व नाव त्यांना सापडेल असे आशा आहे.

प्रमोद देशपांडे यांचे पार्श्वसंगीत त्यांच्या गाण्याच्या चालीपेक्षा अधिक प्रभावी आहे. या गाण्याचे ध्वनिमुद्रण फार दर्जेदार घडले असे आहे.

मूळ संहितेचे अधिक संपादन करून या दोन अंकी नाटकातले ३० मिनिटे कमी केली गेली आणि विजय पाटकरचे सदोष उच्चारण सुधारले गेले तर हा नाट्यप्रयोग अधिक दमदार होईल.

फार दिवसांनी, एक हसरे तितकेच भावार्त चलत् नाट्य अनुभवण्याचा [illegible] आनंद देणाऱ्या 'घर-घर' च्या कलावंतांना, दिग्दर्शकाला, [illegible] या सर्वांचे मन:पूर्वक अभिनंदन. या 'घरा' नंतर असा त्यांनी [illegible] हरकत नाही.

रंगमंचाच्या चौकटीचा—म्हणजे प्रोसेनियम आर्चमध्ये अडकलेली वरची रेघ, दोन्ही उभ्या बाजू आणि फूटलाइट्सची आडवी रेघ याचा-विशेष नसतो. प्रेक्षकांना ही संपूर्ण चौकट दिसत नाही (किंवा ते पाहत नाहीत) असे गृहीत धरून केलेले दिग्दर्शन. बहुसंख्य नाटके अशी दिग्दर्शित केलेली दिसतात. तंत्र सोपे असते. क्वचितच असे एखादे नाटक येते ज्यात वर निर्देश केलेल्या संपूर्ण चौकटीचे भान ठेवून पात्रे वावरत असतात, उभी असतात.

या अशा तंत्राच्या दिग्दर्शनासाठी दिग्दर्शकास स्वतःजवळ चित्रकलेतील कॉंपोझिशन्स आणि रंगसंगती यांची जाण लागते. विजया मेहतांनी दिग्दर्शित केलेला 'वाडा चिरेबंदी' आठवा. त्यातला प्रत्येक प्रसंग हा कॉम्पोझिशन्सचा उत्कृष्ट नमुना आहे. विशेषतः दुसऱ्या अंकाच्या सुरुवातीलाच घरातले दिवे आणि उभी असलेली माणसे यांचे रंगमंचाच्या चौकटीत दिसणारे दृश्य फाइन आर्टमधल्या एखाद्या पेंटिंगसारखे लक्षात राहते. ही नाटके अगदी जवळून पाहणारापेक्षा दुरून पाहणाराला आणखी छान दिसतात. 'घरघर' या नाटकाच्या दिग्दर्शकाला कॉम्पोझिशन्सचीही जाण आहे.

'घरघर'मधल्या अचाट कलाकारांपैकी कोणास उजवेडावे ठरविणे कठीण आहे. सगळे एकाच माळेचे मणी! आम्हास सर्वात जास्त आवडलेली भूमिका नंदू माधव यांनी केलेली. सांप्रतकाळी आम्हास हसविणे हे महा कर्मकठीण! आमचा चेहरा कालमानपरत्वे इतका भयाण आणि भकास केव्हा झाला हे आम्हालाच कळले नाही. आमच्या अशा चेहऱ्याला 'हो हो हा हा हा'च्या बाराखडीत हसविणारा हा एकमेव कलाकार आम्हास अलीकडच्या नाटकात प्रथमच भेटला. आम्ही आमच्याच चेहऱ्याने हसतो आहोत हे आमचे आम्हास खरे वाटेना! अभिनयाची ही संपूर्ण स्वतंत्र जात. अस्तित्वात असलेल्या कुणाचीही नक्कल नाही. रंगमंचावरील सहज वावर, आवाजाचा सुंदर उपयोग आणि फार्समधल्या अत्यंत महत्त्वाच्या अशा 'स्प्लिट सेकंड टायमिंग'ची अचूक जाण या कलाकारापाशी आहे. त्याच्या निमित्ताने मराठी रंगभूमीला आणखी एक गुणी कलाकार मिळाला आहे. त्याचे धार्जिणे मराठी रंगभूमीला किती आहे हा स्वतंत्र विचार. येथील व्यावसायिक

'घरघर' मध्ये नंदू माधव, जयवंत वाडकर, तुषार दळवी, विजय पाटकर, मंगला संझगिरी आणि वसंतदादा पाटलांसारखे दिसणारे जयंत सावरकर.

हाणामाऱ्यांना तोंड देऊन शिल्लक राहिलाच तर भविष्यकाळात हा कलाकार प्रेक्षकांना उदंड आनंद देत राहील याबद्दल आम्हास शंका वाटत नाही.

दुसरे विजय पाटकर. यांना रबर पाटकर का म्हणू नये अशी शोकॉज नोटीस कोणाही प्रेक्षकाने काढावयास हरकत नाही. या एकलव्याचा गुरू बहुधा चार्ली चॅप्लिन असावा. चार्ली हयात नसल्यामुळे पाटकरांचा अंगठा सुरक्षित राहिला. मराठी रंगभूमीवर आता काही ते नवीन नाहीत. त्यांनी आपल्या गुरूचा हात सोडून स्वतंत्र वाटचाल करावयास ही योग्य वेळ आहे. 'घरघर'मधली त्यांची भूमिका अफलातून आहे. ते जी भूमिका करतायत ती कित्येकदा निष्कारण 'व्हिशस' वाटते. बदमाश वाटते. अनुभवी अशा सराईत गुन्हेगाराची भूमिका वाटते. हे कमी करता आल्यास अथवा टाळता आल्यास ही भूमिकादेखील प्रेक्षकप्रिय होईल. तूर्तास ती खलनायकी अंगाने जाते. नाटकाची कथावस्तू पाहता ती तशी असण्याची गरज वाटत नाही. ते काही तुरुंग फोडून पळालेले गुन्हेगार नाहीत. या भूमिकेचा लेखक-दिग्दर्शक आणि पाटकर यांना आवश्यकता भासल्यास फेरविचार व्हावा. मराठी फार्सचा पाटकर हा आणखी एक हीरो!

जयवंत वाडकर हा आमचा तिसरा आवडता कलाकार या नाटकात आहे. पूर्वी 'टिळक आगरकर', 'विठो रखुमाय' या नाटकांत त्यांना पाहिल्याचे अंधुकसे आठवते. गंभीर भूमिकांपेक्षा फार्सिकल भूमिका करावयास त्यांना अधिक आवडत असावेसे दिसते. तसे असेल तर त्यात वावगे ते काय? फार्सला आवश्यक असलेले 'स्विफ्ट फूटवर्क' वाडकरांपाशी आहे. हा फार्स सतत धावता राहायला या फूटवर्कची पुष्कळच मदत झाली आहे. फार्सला मर्यादशील चालणे मानवत नाही. गंभीर नाटकांच्या प्रथितयश दिग्दर्शकांनी या हाव्यासापोटी चांगल्या फार्सची वाट लावल्याची अनेक उदाहरणे आहेत. कानांत वारे शिरलेल्या वासराप्रमाणे फार्स हा सुटला पाहिजे. तरच त्यातून धमाल मौज निर्माण होते. या सुटण्यात प्रसंगी तो आपटतोदेखील. पण त्याने काही बिघडत नाही. परत उठून काहीच न झाल्यासारखे पळाल्याशी कारण! या व्हिगरमध्ये फार्सची मौज आहे. 'घरघर'चा जो फार्सिकल भाग आहे त्यात या 'सुटण्या'च्या तंत्राची जाण असलेले कलाकार असल्यामुळे कशी मौज येते ते प्रत्यक्ष पाहिल्याशिवाय कसे कळेल?

जाड भिंगातून विहंग नायकाकडे पाहिल्यावर तो कसा दिसेल? तसा दिसणारा तुषार दळवी हा कलाकार 'घरघर'मध्ये अन्याची भूमिका करतो आहे. अन्या भन्नाट आहे. विशेषतः त्याचा अपराधी चेहरा विलक्षण देखणा आहे. हॉस्टेल

साप्ताहिक जत्रा